

Wstęp

Znaczenie prasy rosło w XX w., w powojennym przemieszczaniu się ludności, w zagubieniu emigrantów, na drodze pomiędzy światem, który zostawiali za sobą, a tym, do którego chcieli przynależeć na nowym miejscu¹. Problem ten dotyczył Żydów przybyłych do Izraela, zwłaszcza po nieudanych próbach asymilacji w diasporze, gdy po rozluźnieniu więzów z żydowskim narodem w Izraelu znaleźli się w kulturowej i tożsamościowej pustce². Prasa w językach krajów pochodzenia nowo przybyłych stawała się ważnym narzędziem w procesie ich narodowościowego „odzyskania”. Metodą wiązania z państwem okazała się synteza treści dotyczących Izraela z tym, co przynieśli ze sobą z diaspor – językiem kraju pochodzenia. Nie była to prasa podobna do tej wydawanej przez polską emigrację na Zachodzie, chociaż barometr tęsknot za krajem pochodzenia, kulturowych więzi oraz liczba środowisk tworzących w języku polskim mogłyby na to wskazywać. Była to prasa obliczona na czas adaptacji językowej, odnalezienia właściwego dla siebie miejsca w Izraelu, którego obywatelami stawali się już w drodze do niego, na statku, a które to

¹ A.S. Kowalczyk, *Jerzy Giedroyc – Mieczysław Grydzewski. Dwa style bycia emigrantem, w: Pisarz na emigracji. Mitologie, style, strategie przetrwania*, red. H. Gosk, A.S. Kowalczyk, Warszawa 2005, s. 183–197.

² Na temat asymilacji Żydów zob. A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006; I. Nowakowska, *Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej w Polsce powojennej*, [Warszawa 1965], s. 25, 120–151; M. Melchior, *Społeczna tożsamość jednostki: w świetle wywiadów z Polakami pochodzenia żydowskiego urodzonymi w latach 1944–1955*, Warszawa 1990; H. Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2002; *In Search of Identity. Jewish Aspects in Israeli Culture*, red. D. Urian, E. Karsh, London–Portland 1999; *Żydzi w Polsce. Swoi czy obcy? Katalog wystawy*, red. W. Bukowski, Z. Noga, Kraków 1998; R. Pragier, *Żydzi czy Polacy*, Warszawa 1992.

państwo w samej jego istocie – narodowych wartości – wielu nowo przybyłym wydawało się dalekie albo wręcz zupełnie obce.

Celem pracy jest charakterystyka dziennikarskich i czytelniczych środowisk polskich Żydów zorganizowanych wokół partyjnej prasy polskojęzycznej w Izraelu. Badano znaczenie i rolę tej prasy w procesie adaptacji Żydów przybyłych z Polski do Izraela w latach 1948–1970. Określone cezury obejmują przeszło 20 lat aktywności wydawniczej prowadzonej w ramach różnych środowisk politycznych. W tym czasie na łamach prasy zapisano przebieg procesu adaptacji, różne stany tożsamości i napięcie międzykulturowych, zwłaszcza gdy nowi olim wciąż byli zawieszani między dziedzictwem kraju pochodzenia a wartościami żydowskiego państwa i dopiero przystąpienie do hebrajskojęzycznej większości kończyło ich „kulturową podróż”. Przyjęty w pracy kierunek badań pozwolił na częściowe opisanie historii polskich Żydów w Izraelu, poszerzając perspektywę o nieznane dotąd fragmenty ich aktywności, w szczególności kierując uwagę czytelnika na ich działalność polityczną i wydawniczą. W pracy koncentruję się na zagadnieniach związanych z funkcjonowaniem izraelskiego systemu politycznego, szczególnie polityki prasowej oraz kwestii z zakresu izraelskiej polityki kulturowej.

Powstanie żydowskiego państwa oraz przybycie większych grup Żydów wyraźniej niż w okresie wcześniejszym uwydatniło problemy z ochroną języka hebrajskiego i potrzebą integracji kulturowej. Podjęcie przez mnie tych zagadnień uzasadnia przyjęcie w pracy za początkową czurę roku 1948, chociaż pierwsze analizowane w pracy tytuły ukazały się dopiero dwa lata później. Z kolei w 1970 r. wygasła fala emigracji marcowej³. Początkowo zasiłała ona grono czytelników prasy polskojęzycznej, jednak w krótkim czasie, przy dużej mobilności tej grupy (część z nich opuściła Izrael), a także udanej adaptacji językowej widoczny był odpływ przybyłych wówczas Żydów do prasy hebrajskiej. Drugim powodem przyjęcia 1970 r. za czurę końcową były przyczyny wewnętrzne – marginalizacja prasy polskojęzycznej na izraelskim rynku.

³ Pojęciem tym określa się w pracy emigrację Żydów z Polski do Izraela, której głównym powodem były antysemityczne wydarzenia z kulminacją w marcu 1968 r. Dariusz Stola, biorąc po uwagę liczbę wniosków wyjazdowych złożonych od momentu wystąpienia Gomułki 19 III 1968 r., sugeruje, że dla określenia tej fali emigracyjnej powinno się raczej używać pojęcia emigracja pomarcowa. Marzec '68 symbolizował antysemityczne wystąpienia jako bezpośrednie powody opuszczenia Polski, do których często odwoływali się przybyli Żydzi i które na nowo konstytuowały ich tożsamość, dlatego też w pracy będę się posługiwała terminem „emigracja marcowa”. Emigracja lat 1968–1971 objęła około 13 tys. osób; D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010, s. 221–222.

Zdecydowały o tym zmiany zachodzące w izraelskim społeczeństwie, przede wszystkim wymiana pokoleniowa, potrzeby młodych czytelników i kryzys prasy partyjnej. Na początku lat 70. prasa polskojęzyczna nie miała większego odbioru społecznego, malała jej codzienna użyteczność, traciła swoje polityczne i społeczne znaczenie oraz integracyjną przydatność, stając się wyłącznie dowodem na istnienie wciąż pewnej grupy polskich Żydów nieposługujących się językiem hebrajskim.

Podjmując w pracy zagadnienia dotyczące Żydów wywodzących się z Polski, autor często staje w obliczu problemów z nazewnictwem, przede wszystkim kwestii, jak tę grupę opisać: Żydzi z Polski czy też polscy Żydzi? W którym momencie użyć wobec nich określenia Polacy? W latach 1948–1970 przybyły do żydowskiego państwa osoby w różnym stopniu spolonizowane i zasymilowane, wobec których trudno zastosować jednakowy aparat pojęciowy. Sytuację komplikują ponadto późniejsze osobiste wybory emigrantów. Bez względu na datę przybycia w każdej grupie można znaleźć tych, którzy w Polsce postawili na asymilację, jednak po przybyciu do Izraela powrócili na łono żydowskiego narodu, przekreślając wcześniejsze próby integracji. W opisie swojego pochodzenia nawiązywano do lokalnych społeczności w Polsce: wyrażano więc z miejscem urodzenia, przy równoczesnym dystansowaniu się wobec określania swoich związków z krajem nad Wisłą.

Gdy w latach 40., tuż po wojnie, do Izraela przybyło wielu Żydów słabo związanych z polską kulturą, można było określać ich „Żydami z Polski”, zaznaczając przede wszystkim geograficzne i administracyjne związki z krajem pochodzenia, czego nie można jednak zastosować do tzw. emigracji marcowej, kiedy przynajmniej część z przybyłych na początku swego pobytu w Izraelu nazywała siebie Polakami. W ostatnim przypadku ustalanie pochodzenia wyłącznie za pomocą metryki przodków wzbudzało u samych zainteresowanych niechęć i uzasadniony opór. Wydaje się, że metoda ta może posłużyć jedynie za ramę do opisu tożsamości, jej treść zaś zależała od późniejszych indywidualnych wyborów emigrantów. Dlatego też w pracy będę posługiwała się trzema pojęciami. Termin „Żydzi z Polski” dotyczy środowisk bardziej zróżnicowanych pod względem tożsamości, zaznaczając przede wszystkim miejsce pochodzenia. „Polscy Żydzi” to określenie zawierające w sobie, w odróżnieniu od „Żydów z Polski”, pierwiastek polonizacji i akulturacji. Stosowane jest na oznaczenie grup, których związki z Polską były elementem konstytuującym ich tożsamość, a dla wielu istotnym argumentem za pozostawianiem w kręgu polskiej kultury w Izraelu i poza nim. Ponadto będę też posługiwała

się określeniem „Polacy żydowskiego pochodzenia” – opisującym emigrantów marcowych. Badania potwierdzają bowiem przynajmniej u części z nich przynależność przed wyjazdem do polskiej społeczności⁴.

Żydzi przybywający do Izraela będą również nazywani „olim”⁵. Termin ten oddaje syjonistyczny sens przyjazdu do państwa żydowskiego, jednak wśród imigrantów znaleźli się też tacy, którzy przyjechali na próbę, szukając jedynie tymczasowego schronienia. Nie sposób dopasować pojęcia do intencji i planów mobilnej w swych wyborach grupy, dlatego pojęciem „olim” objęto wszystkich Żydów przybywających do państwa żydowskiego, uznając już sam ich fakt przyjazdu za deklarację życia w nim.

Z uwagi na specyficzne połączenie zadań tego rodzaju prasy z językiem kraju pochodzenia w pracy zdecydowałam się posłużyć pojęciem „prasa polskojęzyczna”. Termin ten może być językowym ekwiwalentem określenia „izraelska prasa w języku polskim”, jednak w tym drugim przypadku nie uwzględnia różnicy między izraelskimi wydawnictwami po hebrajsku a tymi w językach obcych i stygmatyzacji tych drugich. Należałoby dodać jeszcze jeden aspekt, dotąd słabo rozpoznany w nielicznych wątkach podejmowanych przy próbach opisu prasy polskojęzycznej, a mianowicie stan zależności tych tytułów od partii izraelskich, w rezultacie instrumentalne ich traktowanie i wykorzystywanie w polityce zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej państwa Izrael.

Proweniencja tytułów była zbliżona do programu istniejących w latach 50. partii izraelskich. Zwykle liczące się na scenie formacje polityczne powoływały własne tytuły prasowe, równocześnie podporządkowywały sobie inne, prywatne inicjatywy, wykupując część udziałów lub zawierając nieformalną umowę z redaktorem. O uznaniu tytułów za partyjne decydowały kwestie finansowania, ustnej i pisemnej aprobaty dla publikowanych materiałów ze strony władz partii bądź pisemnej umowy zawartej między partią a redakcją. W pracy nie uwzględniono tych tytułów, co do których istniało przypuszczenie, że nie były one bezpośrednio związane z partią, a mogły być jedynie inicjatywą prywatną

⁴ M. Goodman, *Who was a Jew?*, Yarton–Oxford 1989, s. 5–19; E. Kurek, *Poza granicą solidarności. Stosunki polsko-żydowskie 1939–1945*, Lublin 2008, s. 49–79; A. Hertz, *Żydzi w kulturze polskiej*, Paryż 1961, s. 18–73; S. Weiss, *My Żydzi. Między Izraelem a diasporą*, Budapeszt–Kra-ków 2009, s. 117–152; M. Dąbrowski, *Fantazmat żydowski w literaturze polskiej*, w: *Pisarze polsko-żydowscy XX wieku. Przybliżenia*, red. M. Dąbrowski, A. Molisak, Warszawa 2006, s. 7–31.

⁵ Pojęciem tym (hebr., dosł. wznoszący się) określano żydowskich emigrantów przybywających do Izraela. Jerida jest pojęciem przeciwstawnym i oznacza Żydów opuszczających Izrael.

jej członków. Dlatego w książce nie poświęcono osobnego miejsca izraelskiej „Chwili”, która – jak można przypuszczać – była związana ze środowiskiem izraelskich Ogólnych Syjonistów, jednak nie odnaleziono zbioru archiwalnego prasy przez nią wydawanej, trudno więc stwierdzić, jakiego rodzaju zależność zachodziła między redakcją a partią. Nie udało się również, poza fragmentami dwóch egzemplarzy, odnaleźć numerów biuletynu w języku polskim wydawanego przez Achdut Ha-Awoda, nawiązującego tytułem do prasy tej partii w języku hebrajskim – „La-Merchaw”⁶. Nie wykluczam, że dalsze kwerendy mogą przynieść dodatkowe informacje na jej temat, jednak obecny stan rozpoznania źródeł wyczerpuje zakres badania prasy polskojęzycznej wydawanej przez sześć izraelskich partii. W pracy opisano prasę Partii Postępowej, w tym jej wspólne inicjatywy z Ogólnymi Syjonistami, Mapaj, Mapam, Maki i Bundu.

Wybór do badań partyjnej prasy polskojęzycznej ma swoje uzasadnienie w izraelskim systemie politycznym i ścieżce adaptacji nowo przybyłych. Izraelskie partie utrzymywały związki z pokrewnymi ideowo formacjami politycznymi w diasporze, po przybyciu do kraju przejmowały ich członków i z udziałem własnych struktur przeprowadzały ich absorpcję. Nachum Goldman, prezes Światowej Organizacji Syjonistycznej, krytykując siłę upartyjnienia izraelskiego życia, wskazywał na jej przyczynę: partie są dominującymi, „jedynymi instrumentami zbliżania milionowych mas żydowskich do ruchu syjonistycznego”⁷. W żydowskim państwie partie stawały się nieodłączną częścią życia emigrantów, politycznym kodem, według którego należy się przesuwać w stronę watyków, zasiedziałyh mieszkańców Izraela.

W pierwszym okresie niezbędnym narzędziem komunikacji partii z nowymi olim była prasa w językach krajów pochodzenia i choć była nietrwałym, bo często tylko wyborczym produktem, dawała formacjom politycznym możliwość gromadzenia kapitału, jakim bez wątplenia były dla nich głosy nowo przybyłych. Koszty wydań redukowały liczbę wydawców i to najczęściej właśnie partie zdolne były ponieść ich ciężar. Inicjatywy prywatne o różnej periodiczności, tygodniowej bądź dwutygodniowej, zdecydowanie tańsze od wydań codziennych, miały efemeryczny charakter, najczęściej pozostawały w słabej kondycji finansowej, więc w okresie wyborczym ich redakcje – w zamian za dofinansowanie (reklamy) i propagandowe wsparcie – często popadały w zależność od partii.

⁶ Pierwszy, łączony numer miesięcznika „La-Merchaw. Biuletyn – Partia Achdut Ha-Awoda-Poalej Syjon” ukazał się 10 XII 1957 r., drugi i ostatni, jaki udało się odnaleźć, nosi datę 20 IX 1958 r.; Archiwum Yad Tabenkin, zespół 56, teczka 9, k. 2, 8.

⁷ „Izrael i diaspora” w oświeceniu dr. N. Goldmana, „Nowiny Kurier” 1967, nr 9, s. 7.

Ograniczenie badań do prasy partyjnej, w sytuacji gdy główne tytuły były bezpośrednio związane z izraelskimi partiami, a system adaptacji nowo przybyłych przez nie skanalizowany, wydaje się właściwą i najbardziej skuteczną metodą rozpoznania zarówno istoty prasy obcojęzycznej, w tym przypadku polskojęzycznej, jak i przebiegu aklimatyzacji nowo przybyłych.

Prasa polskojęzyczna przeważnie miała centrolewicową orientację. Nie licząc mutacji „Nowin”, wydawanych przez Ogólnych Syjonistów wspólnie z Partią Postępową, brakuje tytułów na prawicy. Grupy spolonizowane, które stawiały na asymilację w kraju pochodzenia, najczęściej wiązały się z partiami lewicowymi. Od połowy lat 50. XX w. z Polski do Izraela przybywali Żydzi o poglądach liberalnych, dla których np. prawicowy Herut nie mógł być alternatywą i nie miał oferty politycznej, poza tym swojego elektoratu upatrywał w Żydach wschodnich (czyli pochodzących z Azji i Afryki). Przeszkodą była też ideologia, podkreślanie roli hebraizacji i etatyzmu, krytyczne podejście do obcojęzyczności – nieprzypadkowo najwięcej ataków na ten typ prasy pochodziło ze strony środowiska ówczesnego „Ma’ariv”, sympatyzującego z prawicową opcją polityczną. Innym powodem słabo rozbudowanego segmentu prasy obcojęzycznej Herutu był fakt, że do 1977 r. pozostawał on w opozycji, a te partie zwykle nie były zasobne.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów i każdy z nich, poza rozdziałem wprowadzającym, został poświęcony polskojęzycznym wydawnictwom partii izraelskich. W pierwszym rozdziale opisano zagadnienia polityczne i ideologiczne związane z szerzeniem etosu języka hebrajskiego i wzrostem ilościowym tytułów w sektorze prasy obcojęzycznej. Między innymi przedstawiono status wydań w języku jidysz i językach krajów pochodzenia oraz ich odbiór przez różne formacje polityczne. Ważną kwestią, dotąd nieopisaną, było ukazanie systemu adaptacji językowej w pierwszych latach powstania państwa Izraela. Zaprezentowano również dyskurs na temat wydawnictw obcojęzycznych, politykę prasową partii izraelskich oraz dynamikę zmian w sektorze prasy polskojęzycznej na przestrzeni lat 1948–1970. Kolejne rozdziały, w porządku chronologicznym, dotyczą Partii Postępowej i Ogólnych Syjonistów, Mapaj, Mapam, Maki i Bundu. W każdym z rozdziałów ukazano specyfikę organizowania się Żydów z Polski wokół tych partii, a także instrumenty i możliwości zagospodarowywania przez nich nowo przybyłych. W rozdziale drugim przedstawiono zarówno osobne wydania prasy Partii Postępowej („Opinię”), jak również te, które ukazywały się we współpracy z Ogólnymi Syjonistami („Nowiny”). Rozdział trzeci dotyczy wydawnictw prasowych Mapaj. Poza

zaprezentowaniem historii „Kuriera”, w przypadku nowych olim z Polski, skupionych wokół partii rządzącej, ważną kwestią było pokazanie zjawisk charakterystycznych dla ówczesnego izraelskiego społeczeństwa: klientelizmu i protekcjonizmu. Związki „Kuriera” z partią rządzącą pozwoliły na podjęcie wątków również z zakresu polityki prasowej Izraela wobec Polski. W rozdziale czwartym opisano fuzję wydawnictw partii koalicyjnych Mapaj i Partii Postępowej, która była kolejnym dowodem na instrumentalne wykorzystywanie obcojęzycznej prasy przez partie izraelskie i funkcjonowania w rytmie partyjnych wydarzeń, w tym tych najistotniejszych – wyborów. Innym przykładem na to była tzw. afera Lawona, która podzieliła koalicjantów i była przyczyną zmian w umowie na wydawanie „Nowin Kuriera”. W rozdziale czwartym opisano także problemy z tożsamością i akceptacją narodowych wartości ostatniej większej fali emigrantów z Polski, przybyłych do Izraela po wydarzeniach marcowych w 1968 r. Kryzys prasy partyjnej oraz zmierzch tej obcojęzycznej ostatecznie ograniczył odbiór prasy polskojęzycznej do wąskiego grona odbiorców. W rozdziale piątym zaprezentowano tytuł wydawany przez Mapam – „Od Nowa”. Podjęto też kwestię tożsamości byłych komunistów, dyskurs ideologiczny wywołany bankructwem żydowskiego wątku w ideologii komunistycznej, a także ich krytyczny stosunek do syjonizmu i poszukiwania dla niego politycznej alternatywy w Izraelu. W rozdziale szóstym, poświęconym komunistycznej Maki, opisano pozycję tej partii na izraelskiej scenie politycznej i możliwości skupiania przez nią polskich Żydów, napięcia oraz dyskurs prowadzony przez komunistów z Polski na łamach polskojęzycznej „Walki”. Pokazano podział izraelskich komunistów i stosunek do rozdzielonych „żydowskich” (Maki) i „arabskich” (Rakach) partii byłych członków PZPR przybyłych z Polski po 1968 r. Ostatni rozdział, choć niewielki, dotyczy kontrowersyjnej kwestii, która wywołała wiele politycznego niepokoju po obu stronach w polityce polsko-izraelskiej – chodzi o izraelskie „Po Prostu”.

Z uwagi na okres wydawania poszczególnych tytułów i ich periodiczność nie sposób zachować równych proporcji pomiędzy poszczególnymi rozdziałami. Codzienne, dwunastoletnie wydania „Nowin Kuriera” nie mogły się równać izraelskiemu „Po Prostu”, którego w nieregularnym trybie ukazało się zaledwie sześć numerów. Z drugiej strony, długość wydawania „Nowin Kuriera” spowodowała, że był to jedyny tytuł, który objął następną aliję⁸

⁸ Alija (hebr. wspinanie się, wznoszenie, pielgrzymka) oznacza migrację Żydów do Palestyny/Izraela; *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, red. A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, Warszawa 2000, s. 6.

(tzw. marcową), burząc porządek chronologiczny w stosunku do następujących rozdziałów, odnoszących się do wydawnictw wcześniejszych fal emigracji Żydów z Polski. Próbując utrzymać przede wszystkim zwartość tematyczną tekstu, przy zastosowaniu metody problemowo-chronologicznej, zdecydowano się budować główną oś narracji wokół tytułów prasowych i nie czynić z czasu przyjazdu polskich Żydów do Izraela dodatkowego kryterium podziału tekstu.

W literaturze przedmiotu nie ma opracowania dotyczącego prasy polskojęzycznej w Izraelu. Poza dość licznymi pracami dotyczącymi literatury w języku polskim wydawanej w Izraelu na temat samej prasy ukazały się jedynie publikacje mające charakter przyczynkowski⁹. Jako jeden z pierwszych problem prasy polskojęzycznej w bibliografii przedstawił Paul Glikson¹⁰. Publicystyczną próbę opisanego kulturowych aspektów tematu polskich Żydów w Izraelu podjęli Natan Gross i Janusz Simoni¹¹. Wstępne rozpoznanie prasy polskojęzycznej zaprezentował Ryszard Löw¹². W swoich pracach odniósł się zarówno do prasy polskojęzycznej, jak i twórców w języku polskim, dając podstawę do dalszych badań nad tym tematem. Tomasz Kowalski krótko wspominał o znaczeniu tej prasy w historii czasopiśmiennictwa żydowskiego i izraelskiego¹³. Autorzy opracowania *Literatura polska w Izraelu. Leksykon* uwzględnili jedynie wybrane tytuły prasy polskojęzycznej i biografie dziennikarzy

⁹ Zob. np.: M. Adamczyk-Garbowska, *Odcienie tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne*, Lublin 2004; *Pisarze polsko-żydowscy XX wieku...*; S.J. Żurek, *O polskojęzycznym, współczesnym (1989–2001) życiu literackim w Izraelu z perspektywy polskiej*, w: *Życie literackie drugiej emigracji niepodległościowej*, t. 2, red. B. Czarnecka, J. Kryszak, Toruń 2004; R. Löw, *Znaki obecności. O polsko-hebrajskich i polsko-żydowskich związkach literackich*, Kraków 1995; *Literatura polsko-żydowska. Studia i szkice*, red. E. Prokop-Janiec, S.J. Żurek, Kraków 2011; A. Lenart, *W poszukiwaniu tożsamości. „Polskie” i „rosyjskie” życie literackie w Izraelu*, w: *ibidem*, s. 245–252; A. Molisak, *Literackie ślady żydowskich migracji pierwszej połowy XX wieku*, w: *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, red. H. Gosk, Kraków 2012, s. 227–240.

¹⁰ P. Glikson, *Preliminary Inventory of the Jewish Daily and Periodical Press Published in the Polish Language 1823–1982*, Jerusalem 1983, s. 64–66.

¹¹ N. Gross, *Burzliwe dzieje polskiej prasy w Izraelu*, „Wiadomości” 1976, nr 1604/1605, s. 8; J. Simoni, *Polscy Żydzi w Izraelu*, „Więź” 1992, nr 4, s. 67–80.

¹² R. Löw, *Polskojęzyczne życie literackie w Izraelu. Wstępne rozpoznanie*, w: *Życie literackie drugiej emigracji niepodległościowej*, t. 1, red. J. Kryszak, R. Moczkodan, Toruń 2001, s. 81–91; *idem*, *Ostatki polskie. Rzecz o izraelskiej prasie w języku polskim*, „Zeszyty Literackie” 1994, nr 48, s. 152–155; *idem*, *Ostatki polskie. Rzecz o izraelskiej prasie w języku polskim. II. Tygodniki i almanachy*, „Zeszyty Literackie” 1995, nr 49, s. 141–145.

¹³ T. Kowalski, *Prasa polskojęzyczna w izraelskim systemie masowej komunikacji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2004, nr 3–4, s. 126–141.

do niej piszących¹⁴. August Grabski, podejmując temat komunistycznej „Walki”, głównym wątkiem analizy uczynił program i cele Maki, dostarczając informacji przede wszystkim na temat samej partii¹⁵.

Brakuje wspomnień założycieli polskojęzycznych tytułów, z zasadniczego powodu. Po pierwsze tytuły obcojęzyczne, a na pewno te partyjne, powoływały osoby przyjęte już przez środowisko watyków, działające na pograniczu hebrajsko-polskojęzycznym. Dziennikarze, którzy przeszli udaną adaptację zawodową, w pełni przynależeli do hebrajskiej części izraelskiego społeczeństwa, zostali przez nie, wraz ze swoją twórczością, przyjęci, podtrzymywali podział na wartościowy świat języka hebrajskiego i ten stygmatyzowany, polskojęzyczny, o którym nie warto było wspominać. Na przykład Wiktor Cygielman, jedna z najbardziej aktywnych postaci polskojęzycznego i hebrajskiego dziennikarstwa, korespondent zagranicznych pism („Nouvel Observateur” i „Le Soir”), założyciel „Outlook”, pisał tak: „To na prośbę moich dzieci i wnuków, ciekawych mojej przeszłości, podejmuję tutaj próbę prześledzenia etapów i doświadczeń składających się na moje życie. Nie będzie to ani kronika kolejnych wydarzeń, dobrze uporządkowanych, ani autobiografia. Nigdy nie prowadziłem dziennika. Po trosze dlatego, że uważałem swoją rolę w wydarzeniach, w których miałem swój udział, za nie dość ważną”¹⁶. Ten argument – nieważności – pojawiał się zwykle u tych, których aktywność przekroczyła granice polskojęzycznego środowiska.

Zapis rozmów z wybranymi dziennikarzami zawiera książka Marii Lewińskiej¹⁷. Szkice Aleksandra Klugmana na temat prasy polskojęzycznej traktują przedmiot badań w kategoriach osobistego doświadczenia¹⁸. Wśród wspomnień

¹⁴ K. Famulska-Ciesielska, S.J. Żurek, *Literatura polska w Izraelu. Leksykon*, Kraków–Budapeszt 2012.

¹⁵ A. Grabski, *Komunistyczna Partia Izraela w latach 1958–1965 – z perspektywy pisma „Walka”*, w: *idem, Lewica przeciwko Izraelowi. Studia o żydowskim lewicowym antysyjonizmie*, Warszawa 2008, s. 131–159.

¹⁶ Rękopis wspomnień Wiktora Cygielmana, materiały w archiwum autorki (tłum. z franc. Grażyna Waluga).

¹⁷ M. Lewińska, *Przechowane słowa*, Tel Awiw 2008.

¹⁸ Przedstawiony przez niego zarys problemów pozbawiony jest chronologii, co w przypadku prasy, której wartość była zmienna, ewoluowała razem z rynkiem polskojęzycznym, jest mankamentem utrudniającym zrozumienie np. roli samego autora (kiedy dokładnie był sekretarzem „Nowin Kuriera”?, kiedy został i jak długo był redaktorem?). Subiektywna ocena niezależności „Nowin Kuriera” nie znajduje potwierdzenia w materiale źródłowym. Książka Klugmana może wstępnie przybliżyć temat jednego z tytułów polskojęzycznych

dziennikarzy piszących do prasy polskojęzycznej można wymienić publikacje: Romana Fristera¹⁹, Felicji Mańskiej²⁰, Henryka Rittermana-Abira²¹, Anny Ćwiakowskiej o Krystynie Bernard-Sztatler²² oraz Henryka Dankowicza²³. Liczbę wspomnień i relacji dotyczących kulis powoływania prasy polskojęzycznej poszerzyłam m.in. przeprowadzając wywiady z wówczas jeszcze żyjącymi założycielami prasy polskojęzycznej (Ignacym Iserlesem i Dowem Johannesem), istotne okazały się również udostępnione przez żonę Wiktora Cygielmana, Dorit, niepublikowane wspomnienia jej męża²⁴.

Przegląd literatury, w którym podjęto temat prasy polskojęzycznej, zmusza do wyprowadzenia wniosków na jej temat o charakterze ogólnym. Dokonano interpretacji okoliczności kształtowania się polskojęzycznego środowiska z wyłączeniem dostępnych źródeł archiwalnych. Dynamicznie zmieniający się pejzaż prasy polskojęzycznej powodował, że wyników badań jego stanu z lat 80. i 90. nie można rozciągnąć na wcześniejsze okresy, a wnioski zawarte w pracach często nie uwzględniały periodyzacji i chronologii. Wykorzystywanie w pracy kwestionariusza pytań i relacji zawęża perspektywę badawczą i niedostatecznie ją weryfikuje. Nie mogą one być substytutem bazy materiałowej izraelskich i polskich archiwów. Brak rozeznania socjologicznego polskojęzycznego środowiska, poznania okoliczności jego kształtowania i ewaluacji powoduje, że w pracach tych nieobecny jest klucz doboru postaci i każdy piszący po polsku może stać się zarówno przedmiotem, jak i aktywnym uczestnikiem analizy, kształtując wynik badawczy²⁵. Prace nie są osadzone w szerszym kontekście społeczno-

(„Nowiny Kurier”), ale jest obciążona wymienionymi wyżej wadami luźnego zapisu wybranych wydarzeń; A. Klugman, *Spojrzenie wstecz*, Łódź 2000.

¹⁹ R. Frister, *Autoportret z z bliźną*, tłum. E. i R. Frister, Warszawa 1996.

²⁰ F. Mańska, *A więc stało się...*, „Kontury” 2006, nr 16, s. 106–109.

²¹ H. Ritterman-Abir, *Nie od razu Kraków zapomniano*, Tel Awiw 1984.

²² A. Ćwiakowska, *Redaktor Krystyna*, w: *eadem, Nieobecni*, Łódź 2004, s. 135–139.

²³ H. Dankowicz, *Nieprzezroczyista klepsydra*, Tel Awiw 1970.

²⁴ Wiele wspomnień zostało opublikowanych w „Konturach” 1993, nr 4, m.in.: N. Gross, *Protekcja* (s. 48–56), K. Bernard, *Epizody nieepizodyczne* (s. 75–82); A. Klugman, *Ze wspomnień redaktora. W czterdziestą rocznicę ukazania się pierwszego numeru „Izraelskich Nowin i Kuriera”*, „Izraelskie Nowiny i Kurier” 1998, nr 6, s. 90, 91 (wspomnienia Klugmana ukazały się również jako osobne opracowanie: *Spojrzenie wstecz...*); R. Löw, *Końcówki. Rzecz o polskich księgarzach i księgarzniach w Tel-Awiwie*, w: *idem, Pod znakiem starych foliantów. Cztery szkice o sprawach żydowskich i książkowych*, Kraków 1993, s. 67–82; *Wygodzki: zeszyt pamięci*, red. K. Bernard, Tel Aviv 1992.

²⁵ Na przykład nie jest znany klucz kwalifikacji przez autorów leksykonu biografów „dziennikarzy” prasy polskojęzycznej. W jaki sposób formułowali odpowiedź na pytanie: kto jest dziennikarzem w Izraelu? Przyznanie prawa wszystkim, którzy napisali notkę do

-politycznym, w którym przecież osobom będących przedmiotem badań przychodzi żyć, tworzyć, mierzyć się z jego wyzwaniem (zwłaszcza gdy prywatne życie obywateli Izraela było silnie nim determinowane). W opracowaniach naukowych w pewnym stopniu utrwalono zapis odrębności polskojęzycznego świata jego bohaterów, bez poszerzenia perspektywy badawczej na zewnętrzne okoliczności je tworzące²⁶.

tej prasy (już w latach 70. „Nowiny Kurier” były gazetą środowiskową, warsztatowo słabą, a autorom nie stawiano dużych wymagań) czy wyłącznie dlatego, że autor pisał po polsku, jak zapowiedzieli we wstępie, wydaje się dalece niewystarczające. Biorąc pod uwagę fakt, że w izraelskim środowisku toczył się żywy dyskurs publiczny, w którym brała udział ogromna część społeczeństwa, prawo do znalezienia miejsca w leksykonie miał każdy, kto napisał choćby skromną uwagę czy polemikę (tę ostatnią formę szczególnie upodobali sobie izraelscy czytelnicy). W rezultacie w leksykonie ze statusem dziennikarza znalazły się nazwiska osób luźno związanych w polskojęzyczną prasą w czasie gdy miała ona marginesowe znaczenie na izraelskim rynku prasy, natomiast pominięto ogromną część twórców, założycieli prasy polskojęzycznej, osób z dużym doświadczeniem pracy w zawodzie. Przyjęcie ankiety i kwestionariusza pytań jako metody zbierania informacji biograficznych (nie odnotowałam wykorzystania przez autorów w obszarze prasy polskojęzycznej źródeł archiwalnych) jest przyznaniem pierwszeństwa osobom żyjącym i często zdaniem się na ślepy przypadek, który sprawił, że rodziny niektórych piszących udało się odnaleźć, a nie rzeczywistym powodom, wartościom, które kwalifikowałyby poszczególne biografie do zamieszczenia w leksykonie naukowym. W rezultacie biografie osób żyjących, ale sporadycznie i doraźnie piszących do tytułów słabych i środowiskowych, np. „Nowin Kuriera”, są nadmiernie rozbudowane (zapewne przysłużyła się temu także zastosowana forma ankiety), uwypuklając brak wielu biografów dziennikarzy, którzy rzeczywiście tworzyli polskojęzyczną prasę, a których nazwisk nawet nie wymieniono w pracy; K. Famulska-Ciesielska, S.J. Żurek, *Literatura polska w Izraelu...*

²⁶ Informacje dot. prasy polskojęzycznej podane przez Kazimierza Adamczyka nie znajdują potwierdzenia w archiwalnym materiale źródłowym. Odwrotna kolejność, analiza prasy przed rozpoznaniem chociażby kwestii własności tytułów prasowych, nie uchroniła autora od błędnych wniosków. Mocno przeszacował on znaczenie prasy polskojęzycznej i dziennikarzy piszących na jej łamach, tworząc obraz nieprzystający do stanu wiedzy na ten temat; K. Adamczyk, *Doświadczenia polsko-żydowskie w literaturze emigracyjnej (1939–1980)*, Kraków 2008; *idem*, *Inna pamięć. Żydzi z „Nowin – Kuriera”*, w: *Pisarze polsko-żydowscy XX wieku...*, s. 239–255. W opisie prasy polskojęzycznej, w tym w analizie materiałów prasowych, występują też błędy u Karoliny Famulskiej-Ciesielskiej, np. na poziomie rozpoznania pochodzenia materiałów prasowych (Ben Gurion z całą pewnością nie adresował swoich artykułów do prasy polskojęzycznej), opisu wydarzeń, chociażby dot. polityki pamięci, do której stosunek ulegał zmianom, w zależności od badanego okresu, i trudno się zgodzić ze zdaniem: „Dużo miejsca w tej prasie zajmuje dyskurs o Zagładzie”, podczas gdy do lat 60. na ten temat w Izraelu pojawiały się tylko enuncjacje przy okazji przeważnie obchodów rocznic powstania w getcie; K. Famulska-Ciesielska, *Polacy, Żydzi, Izraelczycy. Tożsamość w literaturze polskiej w Izraelu*, Toruń 2008, s. 61–69.

Także z powyższych powodów do opracowania tematu prasy polskojęzycznej wykorzystano w niniejszej pracy przede wszystkim materiały archiwalne. Istotne okazały się raporty dotyczące wydawnictw obcojęzycznych i misji upowszechniania języka hebrajskiego, odnalezione w zbiorach Archiwum Państwa Izrael w Jerozolimie. Pozwoliły one zdefiniować problemy z obcojęzycznością, z którymi musiało się zmierzyć państwo Izrael w okresie masowych alii i na ich tle przedstawić również prasę polskojęzyczną. Te zgromadzone w Massuah, w Instytucie Studiów nad Holocaustem w Tel-Icchak (Massuah Institute for Holocaust Studies) pozwoliły opisać aktywność wydawniczą i organizację środowiska polskich Żydów w Partii Postępowej. Zbiory wykorzystane w pracy ukazują kulisy powstania prasy polskojęzycznej i poza przybliżeniem nieopisanego dotąd zagadnienia przynoszą badaczom istotne informacje na temat Partii Postępowej. Jest to o tyle ważne, że np. Partii Postępowej poświęcono w izraelskiej literaturze przedmiotu niewiele uwagi, pozycją monograficzną dotyczącą w całości tego zagadnienia jest jedynie niepublikowana praca doktorska Khayyama Z. Paltiel²⁷, obroniona na Uniwersytecie Hebrajskim. Rozprawy członków partii, ogłoszone drukiem, koncentrują się głównie na ich aktywności publicznej w Polsce, na marginesie pozostawiając doświadczenie polityczne w Izraelu, bądź dotyczą dyskursu ideologicznego czy zagadnień organizacji partii²⁸.

²⁷ K.Z. Paltiel, *The Progressive Party. A Study of a Small Party in Israel*, Jerusalem 1963.

²⁸ Istnieje wiele opracowań dot. programu, ideologii Partii Postępowej, publikowanych przez jej liderów, zob. np.: J. Cohen, *Szliton ha-miut o szliton ha-am* [Władza mniejszości czy władza narodu?], Tel-Aviv 1959; Pinchas Rozen *ben-70* [Siedemdziesięciolecie Pinchasa Rozena], Tel-Aviv 1957; M. Taca, *Al ha-bituach ha-amami be-Medinat Israel* [O ubezpieczeniu narodowym w Izraelu], Tel-Aviv 1950; I. Kohen, *Al saf miwchanim* [Na progu egzaminów – doświadczenie], Tel-Aviv 1950. Wiele z artykułów o charakterze ideologicznym ukazało się w dwutygodniku „Temurot”, wydawanym w latach 1977–1983 przez środowisko Partii Liberalnej – samodzielnej, ale nawiązującej do swej poprzedniczki – Partii Postępowej: J. Szaari, *Madua holchim ha-liberalim ha-acmajim im ha-Maarach?* [Dlaczego samodzielni liberałowie idą z Maarachem?], „Temurot” 1984 (lipiec), s. 19–23; M. Kol, *Hanaszuv lejemej ha-zoher szelanu* [Czy wrócimy do naszych błyskawicznych czasów?], „Temurot” 1981 (październik), s. 20–24; *idem*, *Ha-liberalim ha-acmajim lean?* [Samodzielni liberałowie do kąta?], „Temurot” 1980 (listopad), s. 20–29; Z. Klementynowski, *Ha-liberalim ha-acmajim – Hearchut we-deot al atid ha-Miflaga* [Przygotowanie się do myśli o przyszłości partii], „Temurot” 1978 (styczeń), s. 23–32; M. Kol, *Medina Jehudot – chazon u mecijut* [Państwo żydowskie – wizja i rzeczywistość], „Temurot” 1977 (luty), s. 34–40. Na temat spraw organizacyjnych partii (konferencji partyjnych, spotkań, protokołów o osiągnięciach partii i niepowodzeniach, działaniach parlamentarnych, samorządowych) zob.: *Seker statysti al tacaot ha-bechiro: La-Kneset ha-Rewiit, La Raszujot Hamekomiot (1959) we-la-Histadrut* [Wyniki wyborów do Knesetu,

Kwerendy archiwalne przeprowadzone w Archiwum Partii Pracy w Beit Berl w Izraelu, z uwagi na dość szczegółowy sposób raportowania praktykowany w administracji partii rządzącej, Mapaj, dostarczyły sporo informacji na temat izraelskiego systemu wydawniczego w latach 50. Poza szczegółowym rejestrem własnych tytułów prasowych, odnoszono się w nich do konkurentów politycznych, ukazując napięcia, system zarządzania informacją w prasie i zdobywania wpływu na opinię publiczną. Zdecydowanie skromniejszy zasób materiałów na temat wydawnictw polskojęzycznych odnalazłam w Givat Haviva Institute, Yad Ya'ari (The Center for Research and Documentation of Hashomer Hatzair Movement and of the Kibbutz Artzi Federation). Protokoły z posiedzeń sekretariatu partii pozwoliły na opisanie polityki prasowej Mapam, w tym okoliczności powołania i organizowania pisma „Od Nowa”, a także środowiska polskich Żydów skupionych wokół tej partii. Bardziej rozproszony materiał archiwalny i szczątkowe informacje na temat polskojęzycznych wydawnictw izraelskich komunistów zebrano w Yad Tabenkin – The Research and Documentation Center of the United Kibbutz Movement i zbiorach Diaspora Research Institute w Tel Awiwie, w kolekcji jej redaktora, Adolfa Bermana. Krótki czas wydawania izraelskiego „Po Prostu”, ale też prowizoryczność tego przedsięwzięcia, nie pozwoliły na zgromadzenie bogatego materiału archiwalnego na temat tej inicjatywy.

Ze względu na spore zainteresowanie wydawnictwami „Kultury” kwerendą objęto również materiały publikowane na łamach tego miesięcznika, a także korespondencje nowych olim z Polski z jego redaktorem Jerzym Giedroyciem. Wysyp próśb o bliższą współpracę redakcji z polskojęzycznym środowiskiem w Izraelu nasilił się po przybyciu zasymilowanych Żydów z Polski, przeważnie w ramach alii gomułkowskiej i emigracji po 1968 r. Za wartością materiału epistolarnego przemawia fakt, że jego adresatami byli przeważnie przedstawiciele inteligencji, zdolni do opisu wydarzeń, przebiegu procesu adaptacji, a także relacji, zarówno wewnątrzśrodowiskowych, jak i z żydowską większością w Izraelu. Tego typu refleksji, ze względu na wysoki poziom selekcji informacji i autocenzury oraz partyjną specyfikę, pozbawione były np. najdłużej ukazujące się „Nowiny Kurier”.

samorządów i Histadrutu 1959], Tel-Aviv 1961; *Ha-Miflaga ha-Progresivit: din we-cheszbon le-cirej ha-wejida ha-szlisit szel ha-Miflaga ha-Progresivit* [Protokół posłów 3. konferencji Partii Postępowej], Tel-Aviv 1959; *Ha-Miflaga ha-Progresivit: ha-wejida (2)* [2. konferencja Partii Postępowej] 18–19 VII 1954, Tel-Aviv 1954; *Ha-Miflaga ha-Progresivit* [Partia Postępowa], „Temurot” 1950.

Wiele wątków biograficznych podjętych w pracy wymagało kwerendy w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte oraz Archiwum Departamentu Kadr Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie, Archiwum Adwokatów w Jerozolimie, Archiwum Biblioteki Narodowej w Jerozolimie, jak również w innych archiwach. Zdecydowana większość informacji, zwłaszcza wykorzystanych do analizy treści pisma, pochodzi – co zrozumiałe – z publikacji zamieszczonych na łamach polskojęzycznej prasy, a także tytułów hebrajskich odnoszących się do problemu obcojęzyczności w Izraelu.

Z literatury przedmiotu przydatne okazały się prace Marcosa Silbera i Szymona Rudnickiego²⁹, studium Bożeny Szaynok poświęcone stosunkom polsko-izraelskim³⁰, monografia dziejów Izraela pióra Andrzeja Chojnowskiego i Jerzego Tomaszewskiego³¹, prace Shoshany Ronen i Aliny Molisak, a także Moniki Adamczyk-Garbowskiej, Eugenii Prokop-Janiec, Mieczysława Dąbrowskiego oraz Kai Kaźmierskiej³² dotyczące tożsamości, kwestii narodowych w literaturze polsko-żydowskiej i hebrajskiej oraz pamięci³³. Niezwykle przydatna okazała się rozprawa Anny Landau-Czajki na temat asymilacji Żydów w Polsce międzywojennej³⁴. Korzystałam również z opracowań Mariana Fuksa dotyczących przedwojennej prasy żydowskiej³⁵. Do charakterystyki

²⁹ *Stosunki polsko-izraelskie (1945–1967). Wybór dokumentów*, wybór i oprac. S. Rudnicki, M. Silber, Warszawa 2009; zob. też M. Silber, *Immigrants from Poland Want to go Back. The Politics of Return Migration and Nation Building in 1950s Israel*, „Journal of Israeli History” 27, 2008, nr 2, s. 201–219.

³⁰ B. Szaynok, *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007.

³¹ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael*, Warszawa 2001.

³² K. Kaźmierska, *Biografia i pamięć. Na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z zagłady*, Kraków 2008.

³³ *Polish and Hebrew Literature and National Identity*, red. A. Molisak, Sh. Ronen, Warsaw 2010; zob. też: M. Adamczyk-Garbowska, *Odcienie tożsamości...*; E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992; *Pisarze polsko-żydowsy XX wieku...*

³⁴ A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech...*; eadem, *Odrodzona Polska czy odrodzona ojczyzna? Odzyskanie niepodległości w świetle polskojęzycznej prasy żydowskiej 1918–1920*, „Dzieje Najnowsze” 2011, nr 3, s. 61–80.

³⁵ M. Fuks, *Prasa żydowska w Warszawie: 1823–1939*, Warszawa 1979; idem, *Materiały do bibliografii żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce (1918–1939)*. 1, [Warszawa] 1981; idem, *Prasa żydowska w Warszawie 1918–1929*, Biuletyn ŻIH, 1973, nr 1(85), s. 43–78; idem, *Prasa żydowska w Warszawie XIX w.*, Biuletyn ŻIH, 1974, nr 2(90), s. 28–36; idem, *Prasa żydowska w Warszawie XIX wieku*, Biuletyn ŻIH, 1975, nr 1(93), s. 28–53; idem, *Początki*

Żydów emigrujących z Polski posłużyły prace Dariusza Stoli³⁶, Natalii Aleksiu³⁷, Alberta Stankowskiego³⁸, Grzegorza Berendta³⁹ i Krzysztofa Lesiakowskiego⁴⁰. Ważnymi dla mnie lekturami były też opracowania dotyczące izraelskich partii, np. Partii Postępowej⁴¹, Mapaj⁴², Mapam⁴³ i Maki⁴⁴, a także roli partii w izraelskiej demokracji autorstwa Benjamina Akzina⁴⁵.

nowoczesnej prasy żydowskiej w Warszawie (do 1918 r.), Biuletyn ŻIH, 1975, nr 3(95), s. 17–52; idem, *Warszawska prasa żydowska w języku polskim (1918–1939)*, Biuletyn ŻIH, 1977, nr 2(102), s. 55–73; idem, *Prasa żydowska w Wolnym Mieście Gdańsku*, Biuletyn ŻIH, 1977, nr 2(102), s. 90–95; idem, *Materiały do bibliografii żydowskiej prasy robotniczej i socjalistycznej wydawanej w Polsce w latach 1918–1939*, Biuletyn ŻIH, 1977, nr 3(103), s. 61–89; A. Pakentreger, *Prasa żydowska w Kaliszu w latach międzywojennych*, Biuletyn ŻIH, 1974, nr 1(89), s. 97–108.

³⁶ D. Stola, *Kraj bez wyjścia?*...

³⁷ N. Aleksiu, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002.

³⁸ A. Stankowski, *Nowe spojrzenie na statystyki dotyczące emigracji Żydów z Polski po 1944 r.*, w: G. Berendt, A. Grabski, A. Stankowski, *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 r.*, Warszawa 2000.

³⁹ G. Berendt, *Emigracja Żydów z Polski 1960–1967*, w: *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka, gospodarka, kultura, społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005, s. 297–311; idem, „Nuseh Pojlin” – polsko-żydowskich komunistów próba zmian i kontynuacji widziana oczami rodaków za granicą (1950–1955), w: *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, cz. 3, red. R. Wapiński, Gdańsk 2002, s. 286–319.

⁴⁰ K. Lesiakowski, *Emigracja osób pochodzenia żydowskiego z Polski w latach 1968–1969*, „Dzieje Najnowsze” 1993, nr 2, s. 117–134.

⁴¹ K.Z. Paltiel, *The Progressive Party*...

⁴² A. Bareli, *Mapai Beresit Haacmaut (1953–1948)* [Mapaj na początku niepodległości, 1945–1953], Yeruszalaim 2007; P.Y. Medding, *Mapai in Israel. Political Organisation and Government in a New Society*, Cambridge 1972; cyt. za: M. Lissak, *The Demographic-Social Revolution in Israel in the 1950s. The Absorption of the Great Aliyah*, „The Journal of Israeli History” 22, 2003, nr 2, s. 6.

⁴³ Sh. Paz, *Bein ideologja le-pragmatizm. Tefisotija be-emdoteja ha-medinijot we ha-betachonijot szel Mapam be-szanim 1948–1954* [Między ideologią a pragmatyzmem. Podejścia, wizerunek polityczny i obrona bezpieczeństwa Mapam w latach 1948–1954], Yeruszalaim 1993; E. Cur, *Mapam 1948–1954. Bein dimjon le-maasijut* [Mapam 1948–1954. Między wyobrażeniem a realizmem], Tel-Aviv 1991.

⁴⁴ M. Syrkin, *Jews and Revolutionary Movements*, Tel-Aviv 1973; E. Rekhess, *Jews and Arabs in the Israeli Communist Party*, w: *Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East*, red. M.J. Esman, I. Rabinovich, Ithaca–London 1988, s. 121–138; S. Abu-Gosh, *Communism in an Arab Village in Israel*, w: *Texts and Responses. Studies Presented to Nahum N. Glatzer on the Occasion of his Seventieth Birthday by his Students*, red. M.A. Fishbane, P.R. Flohr, Leiden 1975; *Communism and Nationalism in the Middle East*, red. W.Z. Laqueur, New York 1957; *Dark Times, Dire Decisions Jews and Communism*, red. J. Frankel, „Studies in Contemporary Jewry” 20, 2004, s. 63–82, 83–98, 236–254.

⁴⁵ B. Akzin, *The Role of Parties in Israeli Democracy*, „The Journal of Politics” 17, 1955, nr 4, s. 507–545.

Badania, których wyniki prezentuje niniejsza książka, prowadzono w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Narodowego Centrum Nauki (podrozdział dotyczący emigracji marcowej). Uzyskane rezultaty zostały poddane recenzjom i opiniom różnych środowisk naukowych, i część z nich ogłoszona drukiem. W pracy prezentuję przede wszystkim badania nowe i oryginalne, jak również niektóre wyniki badań wcześniej publikowanych, będące podstawą wymienionych projektów. Aby zapewnić czytelnikowi nieprzerwaną, ciągłą narrację i odpowiedni kontekst, zostały one przedstawione w formie książki.

* * *

Niniejsza książka jest efektem prowadzonych przez wiele lat badań. Były one możliwe dzięki wsparciu różnych instytucji i osób.

Przede wszystkim chciałabym podziękować profesorowi Szewachowi Weissowi, który dzielił ze mną fascynację tematem polskich Żydów w Izraelu, w rozmowach, dyskusjach, sporach, zarówno kiedy dochodziliśmy do kompromisu, jak i wtedy gdy pozostawaliśmy przy odrębnych zdaniach. Dziękuję za jego cenne uwagi do mojej pracy, konsultacje i podpowiedzi, które uchroniły mnie od błędów.

O przyjęcie podziękowań proszę prorektorów Uniwersytetu Warszawskiego: prof. dr. hab. Tadeusza Tomaszewskiego i prof. dr. hab. Alojzego Z. Nowaka, dzięki ich wsparciu możliwa była publikacja tej książki.

Jestem wdzięczna Aleksandrowi Goldbergowi za bezinteresowną pomoc w realizacji badań naukowych dotyczących polskich Żydów. Podziękowania kieruję również do Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Przyznane przez nią fundusze umożliwiły mi rozpoczęcie, a następnie kontynuowanie badań w ramach grantów przyznanych mi przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Narodowe Centrum Nauki. Dziękuję także Fundacji z Brzezia Lanckorońskich i Fundacji Kościuszkowskiej. Wyrazy wdzięczności przekazuję również Polsko-Amerykańskiej Komisji Fulbrighta za możliwość dokończenia prac nad książką i wzbogacenia tych badań o nowe źródła. Słowa wdzięczności należą się również kolegom z The Institute for the History of Polish Jewry, Tel-Aviv University. Jestem także pełna uznania dla mojego przyjaciela Marcosa Silbera z Uniwersytetu w Hajfie, który dzielił się ze mną swoją wiedzą i służył pomocą – zawsze mogłam na niego liczyć. Dziękuję Profesorom: Martinowi Goodmanowi (University of Oxford) i Stevenowi Zippersteinowi

(Stanford University), za to, że na ostatnim etapie prac nad książką mogłam korzystać z gościnności ich uniwersytetów. Wyrażam wdzięczność recenzentom pracy: prof. Waleremu Pisarkowi i prof. Wiesławowi Władycy. Dziękuję także redaktorce książki, Jolancie Rudzińskiej, za dbałość o poprawność językową tekstu. Dziękuję Emilii Szok za wsparcie i pomoc, jaką od niej otrzymałam. Serdeczne wyrazy wdzięczności składam również dyrektorom i pracownikom wielu bibliotek, archiwów w Izraelu i Polsce, w każdej z tych instytucji spotkałam się z życzliwą pomocą.

Dziękuję także osobom, które wzięły udział w moim projekcie, dzieliły się ze mną uwagami, pragnę tu wymienić: Ryszarda Löwa, Dorit Cygielman, Adama Zausznicę, Arieh Iserlesa, Raula Teitelbauma, Michaela Eppela, Efraima Sneha, Avi Walewskiego.

Szczególne znaczenie miały dla mnie spotkania z bohaterami tej pracy, niektórych nie ma już pośród żyjących, Ignacego Iserlesa, Henryka Wekslera, Dowa Johannaesa, Romana Fristera zachowam w życzliwej pamięci.